

UDK: 327:342.4 (497.5 + 497.6) "1910"
Izvorni znanstveni rad

HRVATSKI POGLEDI NA UVOĐENJE BOSANSKOHERCEGOVAČKOG SABORA

Stjepan Matković

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se analizira odnos hrvatske političke javnosti prema uvođenju ustavnosti, izbornoj kampanji i otvaranju Bosanskohercegovačkog sabora ili, kako se tada govorilo, "najmlađeg europskog parlamenta". Ova tema je do sada mjestimice elaborirana u hrvatskoj historiografiji, ali bez temeljitije raščlambe pojedinih političkih sastavnica koje bi izražavale njihove specifičnosti i raznolikosti pogleda.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Austro-Ugarska Monarhija, Ustav 1910.

U SREDIŠTU pozornosti ovoga članka je analitički prikaz odnosa hrvatske političke javnosti prema uvođenju ustavnosti, izbornoj kampanji i otvaranju Bosanskohercegovačkog sabora ili, kako se tada uobičajilo govoriti, "najmlađeg europskog parlamenta". Ova tema je do sada mjestimice elaborirana u hrvatskoj historiografiji, ali bez temeljitije raščlambe pojedinih političkih sastavnica koje bi izražavale njihove specifičnosti i raznolikost pogleda. Tu mislim na činjenicu da je u cjelovitijoj mjeri obrađivan aspekt hrvatske politike koja se odvijala u sklopu Bosne i Hercegovine, no bez dublje sondaže njihova odjeka u Trojednoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji.¹

¹ Usporedi o odjecima bosanskohercegovačkih tema u banskoj Hrvatskoj standardne radove

Premda dobivanje ustava i održavanje saborskih izbora nisu donijeli trajnija rješenja za kompleksne odnose ili, kako austrijski povjesničar Arnold Suppan plastično bilježi, “organsko uklapanje u Podunavsku monarhiju”,² oni su ipak bili dobra prigoda da se šira javnost ponovo još pobliže pokuša upoznati s raznim detaljima života u Bosni i Hercegovini, a istovremeno da provjeri stavove ključnih nositelja različitih političkih ideologija koji su tome području posvećivali zamjetnu pozornost.

U tom vremenu, na kraju prvoga desetljeća 20. stoljeća, bilo je dosta poveznica između područja Trojedne kraljevine i Bosne i Hercegovine. To su zajednička smještenost u sklopu Austro-Ugarske, pripadnost habsburškom vladajućem domu, povezanost u hrvatskoj nacionalnoj ideologiji na temelju interpretacije državnog prava i dominacija južnoslavenskog pitanja kojim se na različite načine određivao problem uređenja državnopravnog statusa Južnih Slavena i ispunjavanja njihovih težnji, kako u vanjskopolitičkim krugovima tako i u različitim porama politike unutar Dvojne Monarhije. Upravo zbog toga, kao i zbog skorašnjeg izbijanja Prvoga svjetskog rata, koji je svojim rezultatima omogućio buduće korjenite promjene u pravcu stvaranja prve jugoslavenske države na razvalinama starih režima i uz širenje srbijanskih interesa na tragu sudjelovanja u pobjedničkom savezu, nameće se poredbeno praćenje kretanja na jugu Monarhije. Dakako, kad je riječ o hrvatskoj politici, ona je posebno promatrala položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini, uz zamjetno praćenje zbivanja i kod drugih naroda zbog pouzdanijeg sagledavanja cjeline problema.

S obzirom da su težišta izlaganja hrvatski pogledi, onda je nužno započeti s prikazom situacije koja je početkom 1910. prevladavala u Hrvatskoj. Ukratko, radi se o poslijeaneksijskom razdoblju s prijelaznim oblicima koje obilježavaju pokretanje i revizija veleizdajničkog procesa, slom pravca bana Pavla baruna Raucha, obnavljanje ustavnosti, imenovanje novoga bana Nikole pl. Tomašića i njegov pakt s Hrvatsko-srpskom koalicijom, tada najjačom udrugom političkih stranaka, te sankcioniranje zakona o izbornoj reformi

Mirjane Gross, Luke Đakovića, Tomislava Iška, Petra Vrankića, Zorana Grijaka i drugih autora, napose onih koji su slijedom istraživanja opusa Ive Pilara, vezanog uz Bosnu i Hercegovinu, objavili članke u *Časopisu za društvene i humanističke studije Pilar* (Jure Krišto, Zlatko Matijević, Tomislav Jonjić i dr.).

² Suppan A. 1999. 313.

kojim je snižen cenzus a time i povećan broj izbornika, tako da su se stvorili preduvjeti za blage promjene političkog reljefa. Promjena izbornog zakona, ali još više intenzivnija kretanja u središtima Dvojne Monarhije kao posljedica stalnih kriza, a poglavito sve jača djelatnost Belvedere kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i uključenost visokih vojnih krugova iz Beča, izravno utječu i na preslagivanje političko-stranačke scene.³ Tomu svakako treba pridodati i promjene na vrhu političke piramide u Ugarskoj, gdje je pala Wekerleova vlada a tamošnjim ministrom predsjednikom imenovan je grof Khuen-Héderváry koji je zbog svoje dugotrajne povijesti banovanja imao i dalje osjetni utjecaj na politička zbivanja u banskoj Hrvatskoj.

Već je za vrijeme aneksijske krize među hrvatskim političarima došlo do izražavanja različitih viđenja mogućnosti (i želja) budućih rješenja za Bosnu i Hercegovinu.⁴ Ovisno o pripadnosti relevantnijim političkim krugovima govorilo se, na više načina, o statusu toga područja: od dijela pravaških skupina koje su ustrajavale na njegovu ujedinjenju s Hrvatskom na temelju interpretacije historijskih argumenata i stranačkog programa iz 1894., “nekada sačinjavale hrvatsko kraljevstvo” te odbacivale srbijanske aspiracije na isto područje, a zatim i polazile od pretpostavke da su muslimani sastavni dio višekonfesionalne hrvatske nacije i geopolitičkih razloga, do onih koji su slijedili službenu dualističku politiku Budimpešte i Beča ili onih koji su držali da je potrebno zagovarati autonomiju Bosne i Hercegovine, a među kojima su nastupali i oni koji su davali prednosti srpskoj državnoj ideji. Kod prvih se poticala i rasprava o uvođenju trijalističkog uređenja Monarhije, što su bili planovi koji su se još otprije izvorno osmišljavali u bečkim kabinetima i povremeno lansirani u javnost, a osobito su bili aktualni u vrijeme aneksije i nakon njezine provedbe. Formalno je uz bok pravaša frankovačke orijentacije kao član državnopravne opozicije nastupao i Stjepan Radić, tada još uvijek član minorne parlamentarne stranke, Hrvatske pučke seljačke stranke. Svi su oni smatrali aneksiju gotovom činjenicom u međunarodnom položaju Bosne i Hercegovine, uz istodobno izražavali žaljenje da nije došlo do njenog priznavanja kao sastavnog dijela hrvatske Kraljevine. Oponenti su bili skloniji ideji autonomije pa i nekim drugim rješenjima. Još je na početku 1907. Frano Supilo izazvao velike polemike kad je u hrvatskom Saboru izjavio da ako “Bosna i Hercegovina izađe iz okvira

³ Gross M. 1968. 63-86.; Gross M. 1970. 9-74.

⁴ Sažeti pregled nudi: Matković S. 2009. 114-118.

ove monarkije, onda je sasvim naravno, da će svaki pravi, poštenu Hrvat, kad ta Bosna ne može da bude hrvatska, radije željeti, da pripadne bratu Srbinu nego tudjinu”. Za njegove protivnike to je bio neosporni dokaz o lakomislenom prepuštanju toga područja srpskoj interesnoj sferi. Ostali prvaci Hrvatsko-srpske koalicije, koji su se najviše oslanjali na formulu autonomije, uglavnom su se zbog trenutne političke situacije izbjegavali izjašnjavati o pripadnosti Bosne i Hercegovine, želeći u dobroj mjeri zadržati taktičku okretljivost i *modus vivendi* sa srpskom politikom radi budućih međusobnih odnosa. Privremenost takvog stava u vremenu donošenja ustavnosti je postala vidljiva odmah nakon Prvoga svjetskog rata i uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kada se Svetozar Pribićević od zagovornika preobrazio u oštrog protivnika autonomije Bosne i Hercegovine. U pogledu nacionalnog pitanja kao ključa rješenja za većinu sudionika političkog života, socijaldemokrat Vitomir Korać je držao da je aneksija iznova otvorila i potencirala jugoslavensko pitanje. Prema njemu, i ostalim sudionicima Jugoslavenske socijalističke konferencije, koja je održana krajem 1909. u Ljubljani, to se pitanje trebalo rješavati uvođenjem općeg prava glasa i “potpunim nacionalnim ujedinjenem sviju Jugoslavena bez obzira na različitost imena, vjere, pravopisa i jezika” koji su se trebali “konstituisati u jedinstven narod”, prema čemu možemo kategorizirati ovo gledište kao jedan od primjera zagovaranja integralnog jugoslavenskog nacionalizma.⁵

Hrvatski tisak pratio je dosta sustavno i redovito zbivanja u susjedstvu. Ponekad su objavljivani članci na naslovnim stranicama, a najčešće u rubrikama “Iz Bosne i Hercegovine” ili “Iz Herceg-Bosne”. Neke novine navodile su da članke dobivaju od svojih anonimnih dopisnika s terena, dok su druge prenosile obavijesti iz bosanskohercegovačkog tiska ili iz važnijih novina iz drugih dijelova Monarhije. Tijekom prve polovice 1910. pronašle su svoje odgovarajuće mjesto na stranicama hrvatskih novina teme o Bosni i Hercegovini, poput onih o uvođenju zemaljskog ustava (uz integralno prenošenje njegova sadržaja), analizi stranačkih gibanja s posebnim osvrtom na davanje uvida o programatskim osnovama pojedinih stranaka, a naročito o sporovima među Hrvatima katolicima koji su dovodili do njihove unutarkonfesionalne diferencijacije i stranačkog raslojavanja, o službenom putovanju kralja i cara Franje Josipa, iseljavanju muslimanskog stanovništva, otvaranju i pretresanju rada Sabora u Sarajevu te atentatu na generala Marijana Varešanina.

⁵ Korać V. 1929. 214.

Započnimo s prikazom tzv. režimskog tiska koji je slijedio politički pravac bana i zemaljske vlade u Zagrebu, a zapravo je vjerno odražavao lojalnost prema dualističkom poretku Monarhije i u skladu s odredbama hrvatsko-ugarske nagodbe nazivan je zagovornikom unionizma ili ustavnog patriotizma. Njihov glavni eksponent *Narodne Novine* objavile su nekoliko tekstova u kojima su naznačili vlastita stajališta o političkim kretanjima, uz opasku da se nisu smatrali “pozvanima davati lekcije u Bosni i Hercegovini”, što je značilo da se nisu osjećali pozvanima da zazivaju neke korjenitije promjene ili da pišu o nečemu što bi moglo poticati neki nepredvidljiv ishod. Ipak su vijesti o promjenama u susjedstvu tražile određene reakcije tako da se unionisti nisu mogli zadržavati u zavjetrini. Tako se u jednome članku oni posebno bave muslimanskim stanovništvom u Bosni Hercegovini i njegovim statusom, pišući ga velikim početnim slovom M i to pod nazivom “Muslimi”. Po tomu bismo mogli zaključiti da su u toj skupini vidjeli poseban kolektivni identitet, koji je anacionalan, ali čvrsto izgrađen na vjerskoj osnovici i nepripravan da se pridobije za hrvatske ili srpske nacionalne težnje. Pripadnici islama su za njih “novajlije u poslovima zapadno europske politike”, parlamentarne nevježe” i “rođeni konzervativci”, kojima su za razliku od suvjernika u balkanskim državama očuvane pravne i vjerske institucije, što je naglašavalo prednosti austro-ugarske države u poštivanju pravnih tečevina.⁶ U istome članku izraženo je predviđanje da ako se muslimani snađu u novonastalim ustavnim promjenama, onda će održati svoj poseban položaj mimo hrvatske ili srpske narodnosti, a “bosanske patriote” moći će s vremenom očekivati proširivanje ustavnog okvira i autonomije. Je li to bilo razmišljanje o nekoj ideji izgradnje bosanskog političkog naroda ne možemo govoriti jer takva kategorija nije zapisana, ali povremeno bilježenje o jednom narodu na tom području govori o tome da bi se mogle uzeti u obzir i takve misaone konstrukcije. S druge strane, analiza drugih stranaka također se obavlja kroz trojnu podjelu u kojoj se zadržavaju hrvatski i srpski identiteti. U smislu vrednovanja stranačke scene ovdje su unionisti zapravo afirmativno pisali o Muslimanskoj samostalnoj stranci kao poželjnoj političkoj skupini koja okuplja mlade i napredne kadrove, školovane po raznim sveučilišnim središtima Monarhije i time dobro pripremljenima za modernizacijske reforme.⁷ Posebna pozornost i favoriziranje te stranke sagle-

⁶ “Stranke u Bosni”. *Narodne Novine*, br. 114., 21. 5. 1910. 1.

⁷ Kao glavni protagonisti te stranke imenovani su: Esad ef. Kulović, Hasan-beg Hrasnica,

diva je u želji da se dobije odgovarajući partner u upravi koja će se temeljiti na dualističkoj arhitekturi Monarhije. Takva orijentacija doći će do izražaja još više nakon završetka izbora za Bosanskohercegovački sabor, kad će *Narodne Novine* sa žaljenjem konstatirati da će se u nadolazećem vremenu odsutnost spomenute stranke zbog loših izbornih rezultata teško osjetiti jer je riječ o “cvietu muslimanske inteligencije”.⁸ Sve u svemu, ova skupina unionista je imala polazište u potrebi održavanja nagodbene konstelacije i prevladavajuće uloge dualističkih faktora u Bosni i Hercegovini, vjerojatno i zbog toga što je bila uvjerena da se time, realno uz angažman onih političkih poluga izvan domene pripadajućih etničkih skupina, osigurava kakva-takva stabilnost tog kompleksnog područja. Na taj način ova hrvatska politička struja oslanjala se, u odnosu na druge, na strategiju Buriánove uprave koja je ponajprije nastojala provoditi modernizaciju, kao sastavni dio kulturnog projekta, uz namjeru da ponudi najprihvatljiviju perspektivu za podijeljeno društvo u Bosni i Hercegovini.⁹

Drugačije poglede iznijela je skupina znatnog dijela intelektualne kreme oko utjecajnog dnevnika *Obzor* koji je politički bio najbliži pojedinim sastavnicama Hrvatsko-srpske koalicije, a tradicijski se oslanjao na opus đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera. Za razliku od unionista, koji su isticali civilizacijsku i kulturološku ulogu Austro-Ugarske u novopripojenima pokrajinama, *Obzor* iznosi paradigmu o kolonijalizmu, uspoređujući Bosnu i Hercegovinu s afričkim prostorom – Kongom ili južnom Afrikom, u tom primjeru reflektirajući odnos Bura i Britanskog Carstva – i učestalo naglašavajući imperijalnu misiju Beča i Budimpešte za koje su Ustav i Sabor samo obična dekoracija.¹⁰ Promatrajući pojedine teme koje se obrađuju u tom glasilu, vidimo da se “obzoraši” u sukobu između franjevac i nadbiskupa Josipa Stadlera, koji jača tijekom saborskih izbora, stavljaju bez ograde na stranu prvih i osporavaju političke vrijednosti vrhbosanskog primasa. Takvo određivanje nastavljeno je i u praćenju borbe između Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katolič-

Adem-aga Mešić. Uz njih nastupa i mladi Mehmed Spaho, izgrađujući svoju političku formaciju. Usp. Kamberović H. 2009. 14.

⁸ “Novo razdoblje u Bosni.” *Narodne Novine* br. 133. 14. 6. 1910. 1.

⁹ Okey R. 2007. 175.

¹⁰ O pogledima na motiv kolonijalnog lica Austro-Ugarske vidi: Kaser K. 2009. 15-32; i Aleksov B. 2007. 201-216.

ke udruge.¹¹ U sklopu praćenja aktualnih zbivanja “obzoraši”, među kojima ima i zastupnika domaćih poslovnih krugova, posebice vode računa o gospodarskim interesima pa tako izvještavaju o dolasku predstavnika Trgovačko-obrtničke komore iz Zagreba u Sarajevo, istovremeno kada se u Ministarstvu trgovine u Ugarskoj osnovala posebna bosanska sekcija što je očito sagledano kao borba za osvajanje gospodarskog terena, a to je bilo tipično za očitavanje ekonomskog nacionalizma na djelu.¹² S razine etnografskog pitanja, “obzoraši” su bili najbliži koncepciji o jednome narodu koji nije jedinstven. Kao umjereni integralisti polazili su od teze da podjela na uskom konfesionalnom pitanju nema budućnosti i da je jedini izlaz u rješavanju nacionalnog pitanja sporazumijevanjem Hrvata, Srba i muslimana koji će svima njima zajamčiti “zdrav kulturno-gospodarski razvitak”, ali i opstanak ili “nacionalno sebeodržanje” što se očitovalo u srazu s dominacijom austrijskih Nijemaca i Mađara. Pri tome odbacuju one političare koji su zagovarali sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom na temelju hrvatskog državnog prava jer su držali da je riječ o neostvarivoj ideji, a pokušaje povezivanja uz pojedina središta moći u Beču kritizirali su kao služenje tuđincima koji teže nadzoru Balkana. Končno, u pogledu izbornih rezultata za Bosanskohercegovački sabor utvrđuje se uspjeh nositelja dualističke politike koji su pridobili lojalnost predstavnika Srba i muslimana, premda su oni za aneksije bili u oporbi prema njima. Drugim riječima, ovime se nastojalo istaknuti da su režimske snage znale svoje protivnike pretvoriti u pouzdanu većinu na koju su se mogli osloniti.

Tradicionalno važno mjesto u odnosu prema Bosni i Hercegovini imali su pravaši. Radi se o pripadnicima Starčevićeve hrvatske stranke prave, poznatijima pod nazivom “frankovci”, odnosno sljedbenicima Josipa Franka. Oni su tradicionalno, slijedeći ideološki pravac Ante Starčevića, razvijali filoislamsko raspoloženje i nastojali su čvršće povezivati muslimanske odnose s pravaštvom na zasadima integralnog hrvatskog nacionalizma. Frank je radio na povezivanju s onim muslimanskim krugovima koji su bili spremni za prihvaćanje državnopravne koncepcije u pravaškom duhu na međuvjerskom načelu. Takvo usmjerenje bilo je prihvatljivo Adem-agi Mešiću i skupinama

¹¹ Iscrpnije o tim previranjima: Đaković L. 1985. 310-359.; Grijak Z. 2001. 421-454. i Krišto J. 2008. 51-70.

¹² O ekonomskoj borbi za Bosnu i Hercegovinu na dualističkoj razini vidjeti: Juzbašić Dž. 1970. 45-104.

muslimanskih studenata koji su studirali na Sveučilištu u Zagrebu pa je u redovima te pravaške skupine došlo do plodne suradnje.¹³ Njihovim okupljanjem moglo se još otvorenije ići u prilog trijalističke ideje kojom bi se slijedom državne reorganizacije okupljale sve zemlje juga Monarhije u jednu cjelinu. U tom smislu bi posebice važno mjesto zadobila Bosna i Hercegovina. Međutim, nakon aneksije oslabile su “frankovačke” pozicije jer su se njihove izjave o jamstvima visokih bečkih krugova za rješavanje statusa Bosne i Hercegovine u skladu s hrvatskim državnopravnim programom pokazale neutemeljenima, a Hrvatsko-srpska koalicija je pogodbom s banom i vjerom u sporazum između mađarske politike i odgovarajućih predstavnika iz područja između Sutle i Drine obnovila svoju moć. Iz takvog odnosa snaga proizlazilo je da su “frankovci” u dobroj mjeri bili izigrani od bečkih krugova. O rezigniranom ozračju u “frankovačkoj” sredini najizravnije govore riječi njihova saborskog zastupnika Karla Bošnjaka: “Za nas je Hrvate bio to historijski čas. Poslije stoljeća našle su se pod jednim vladarom sve one pokrajine, koje su nekada sačinjavale staroslavno hrvatsko kraljevstvo. Poslije stoljeća pod moćnim žezlom Habsburgovaca, zagrlila su se kroz vjekove razdvojena braća. U hrvatskom narodu proključale su nove nade u bolju i ljepšu budućnost. Samim pak novinstvom pronosile su se viesti o velikim državnopravnim promjenama, koje će morati neminovno slijediti poslije aneksije Herceg-Bosne. Otvoreno se pisalo po novinama o trijalističkom preustrojstvu monarhije i o ujedinjenju svih hrvatskih pokrajina u jedno upravno tielo. Nade hrvatskoga naroda poskočile su, ali su doskora povenule i hrvatski narod danas sa tjeskobom gleda u budućnost”.¹⁴ Vrlo slično mišljenje izrazio je još jedan istaknuti član te političke skupine. Iso Kršnjavi zapisao je u svojim osobnim bilješkama: “Nakon posljednjih doživljaja u Beču, mora se zdvajati nad budućnošću naše stranke, koja se želi boriti za neovisnu Hrvatsku u okviru habsburške monarhije. Trebaju nas kao šahovsku figuru protiv Mađarske, ali se s nama ozbiljno ne računa. To znači: spustiti jedra”.¹⁵ U takvim okolnostima, a i u kontekstu izbora za Sabor u Sarajevu, njihov dnevni list *Hrvatsko Pravo* zapisao je kako se “mađarsko-srpska

¹³ O tome više u: Hasanbegović Z. 2007. 42-47.

¹⁴ *Stenografski zapisnici Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (dalje: SZ). Saborska sjednica održana 13. 4. 1910. Zagreb, 1910. 678.

¹⁵ Kršnjavi I. 1986. 621. Analizu odnosa Kršnjavija prema prijedporima među bosansko-hercegovačkih Hrvatima donosi Grijak Z. 2007. 482-483.

kombinacija” prenaša iz banske Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu, ciljajući na snagu i veze Srpske i Muslimanske narodne organizacije.¹⁶ Drugim riječima, formula djelovanja Hrvatsko-srpske koalicije trebala je poslužiti kao uzor i na susjednom području, što je za “frankovačke” predstavnike bio znak potpuno promašene politike koja u konačnici ide na ruke beogradske politike i njene želje za provedbom nasilnog separatizma, a ona je prema njima nastojala na razvalinama Habsburške Monarhije ugraditi čitavu Bosnu i Hercegovinu te veći dio banske Hrvatske i Dalmacije u sastav srpske države. Takav razvoj situacije utjecao je na modifikacije “frankovačkog” nastupa tako da je u Sarajevu osnovan Klub Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava koji je pokazivao tendenciju približavanja političkom krugu oko nadbiskupa Stadlera. On je do tada bio vrlo često kritiziran kao kormilar političke struje čija nastojanja ne stvaraju povoljan ambijent za suradnju s muslimanskim predstavnicima.¹⁷ Drugim riječima, “frankovačko” je tumačenje bilo da vrhbosanski nadbiskup daje prednost vjerskim nad nacionalnim, čime ne provodi starčevićanski program. Međutim, ugrađivanje dijela pravaških odrednica u program Hrvatske katoličke udruge otvorilo je prostor za preispitivanje dotadašnjih odnosa.

Međutim, pravaštvo nije bilo jedinstveno, u formalnom, ni u ideološkom smislu. Još od vremena neposredno uoči aneksije došlo je velikog rascjepa unutar “frankovačke” stranke tako da dolazi do stvaranja Starčevićeve stranke prava koju je predvodio Mile Starčević (po njemu “milinovci”). Ta je skupina nastojala odražavati tradicionalno starčevićansko gledište prema muslimanima te Bosni i Hercegovini. Za razliku od “frankovaca” koji su osjetili pitanje aneksije kao neizostavnu priliku za aktivniju politiku i povezivanje s vojnim krugovima radi ostvarivanja hrvatskih integrativnih interesa, “milinovci” su osuđivali radikalnije izraze. U tom smislu su i u vremenu proglašenja ustavnosti u Bosni i Hercegovini nastavili sa zagovaranjem združivanja tog prostora u “jedno samostalno hrvatsko državno tijelo” uz odbacivanje “stranačkog ekskluzivizma”. Na tom tragu držali su da je ustav u Bosni i Hercegovini “narinut” i da se ne mogu od njega očekivati nikakvi rezultati. Premda su ustrajavali na starčevićanskoj ostavštini, prvaci “milinovaca” polako su započeli prilagođavati svoju stranačku ideologiju politici “narodnog jedinstva”, što im je s vremenom otvaralo put prema suradnji sa srpskim političarima i preuzimanju

¹⁶ “Otvaranje bosanskog sabora”. *Hrvatsko Pravo*, br. 4368. 16. 6. 1910. 1.

¹⁷ Cipek T.– Matković S. 2006. 615-617.

jednog oblika jugoslavenske ideologije. Odlučujući utjecaj na preusmjeravanje političkog pravca bit će prosudba o držanju “mjerodavnih krugova” koji su bili zadovoljni s postojećim stanjem i nisu smatrali da su potrebne bilo kakve zamašnije promjene državnog sustava Dvojne Monarhije. U tom ideološkom obratu glavnu riječ preuzet će Ante Pavelić (zubar), koji će za jednu od najvažnih zadaća svoje politike istaknuti “zagovor sloge između katolika i pravoslavnih”.¹⁸ Prvi znakovi suradnje pojavit će se tijekom saborskih izbora 1910., kad će “milinovci” na temelju dogovora dijeliti neke izborne kotareve sa Srpskom samostalnom strankom.¹⁹ S druge strane, u pogledu stranačkih odnosa na području Bosne i Hercegovine fokus će se usmjerit prema Hrvatskoj narodnoj zajednici i njejoj elastičnijoj politici suradnje s političkim predstavnicima Srba i Muslimana. Na taj način će dugotrajnije prevladati spone između “milinovaca” i nekih od bosanskohercegovačkih Hrvata koji su bili distancirani od Stadlerova pravca djelovanja, a kretali su se u okolnostima Prvoga svjetskog rata prema koncentraciji političara u jedinstvenom zagovaranju stvaranja jugoslavenske države.

Već spomenuti Stjepan Radić govorio je u proljeće 1910. u Hrvatskom saboru na svoj osebujan način kojim je pokazivao da je unatoč pripadnosti državopravnoj opoziciji sklon vlastitim prosudbama sa specifičnim naglascima. Otvarajući raspravu o Bosni i Hercegovini, usredotočio se na “muslimansko pitanje”, naglašavajući da se ono mora “uozbiljiti”, čime je neskromno želio istaknuti da su njegova izlaganja imuna od mitova i fantazija. Iznijevši neke osobne primjere iz komuniciranja s muslimanskom inteligencijom i s putovanja po Bosni i Hercegovini, zaključio je da se uvjerio da muslimani nisu ni Hrvati ni Srbi.²⁰ Tomu u prilog išao je opis jednog razgovora sa Savfetbegom Bašagićem: “Kad sam jednom zgodom razgovarao o tom negdje na bečkom Prateru još prije 13 godina [op. S. M., 1897.] s pjesnikom Bašagićem, rekao sam mu: dragi beže, ti si izdao pjesme, ja sam ih čitao i ja vidim iz njih, da si ti Turčin i Hercegovac, ali ti nisi Hrvat, ti mi možeš to priznati ili poreći, ali ja to vidim i mene bi zanimalo, ako možeš, da mi istinu kažeš. Na to je naš beg malo zašutio, a onda mi je mirno kazao: Ni ja i ni jedan drugi u Bosni

¹⁸ SZ. 747.

¹⁹ Krivokapić Jović G. 2000. 140.

²⁰ SZ. Saborska sjednica održana 13. 4. 1910. Zagreb, 1910. 625.

nije ni Hrvat ni Srbin”.²¹ Ovaj navod, kao i naknadni opis jednog razgovora iz približno istog vremena s Osman Nuri Hadžićem, pokazuje da je kontroverzni Radić, sa svojim iznesenim iskustvom, koje ne možemo provjeriti mimo njegova osobnog iskaza, konfigurirao sliku hrvatskog nacionalizma koji nije bio podudaran onome pravaškome s idejom viševjerskog nacionalnog identiteta i da je u tadašnjim okolnostima zagovornik dinastičnosti – potpuno suprotno kasnijoj republikanskoj prepoznatljivosti – što je prema njemu bilo neophodno “jer je naša dinastija razvojem prilika postala i mora da bude par excellence dinastija evropska”.²²

O Bosni i Hercegovini ponovo je u Saboru govorio i Frano Supilo, koji je smatrao da se na tom prostoru vodi politika izazivanja sukoba među njenim stanovnicima po vjerskim i narodnim osnovama. Za njega je glavni krivac takvih postupka bio “bezbojni režim imperijalističke kolonizatorske politike”, čime je iznova upozoravao na opasnosti u pogledu političke koncepcije *Drang nach Osten*, odnosno širenja germanizacije na prostorima jugoistoka Europe. U kontekstu rasprava o Bosni i Hercegovini dotadašnji prvak Hrvatsko-srpske koalicije tvrdio je da taj režim “obmanjuje” Hrvate i nastoji ih uvući u kolo “nenarodne politike” radi lakšeg ostvarivanja ciljeva koje su postavili bečki političari. Tu je napose Supilo isticao osobno iskustvo u razgovoru s prvakom austrijskih kršćanskih socijala Karlom Luegerom, koje je trebalo poslužiti hrvatskom angažmanu u Bosni.²³ Takve ocjene izazivale su sukobe s drugim hrvatskim političarima, ponajprije onima iz “frankovačkih” i u manjoj mjeri “radićevskih” krugova, koji su upravo na sporazumijevanju s pojedinim bečkim stupovima vlasti vidjeli mogućnosti političkih probitaka. Naspram tog smjera, Supilo je ponovo želio aktivirati sporazumijevanje s mađarskim političarima, što je već učinjeno na početku politike “novog kursa”. Tako je tumačio da emancipacija Budimpešte od Beča vodi i prema sporazumu između “mađarske politike sa Jugoslavenima”. Supilo se upustio i u pitanje nacional-

²¹ Isto.

²² Isto, 627.

²³ Supilo F. 1953. 211. Znakovito da i zastupnik Nikola Stojanović u Bosanskohercegovačkom saboru, kasnije Supilov suborac u emigrantskom Jugoslavenskom odboru, prepričava razgovor nekih Srba s Luegerom u kojemu bečki gradonačelnik zapravo diskreditira protusrpsku politiku Josipa Franka. Vidi: *Stenografski izvještaj Sabora Bosne i Hercegovine*, sv. II. Sarajevo: 1911. 1172.

nih identiteta, koje u dobroj mjeri kolonijalni narativ već viđen u Obzorovoju redakтури, pa je tako na Markovu trgu izjavio: “Mi Hrvati i Srbi na jugu ove monarkije zajedno sa Bosnom i Hercegovinom, mi Hrvati i Srbi, koji bismo imali biti najprvi pitani, da se izjavimo o toj politici i koja politika bi se imala najprvo povesti u sporazumu i u dogovoru s nama, mi smo bili tu ostentativno ignorirani po onoj: Crnac je svoje učinio – po žalostnom entuzijazmu za doba okupacije i doba ustanka – taj crnac može otići”.²⁴ Iz ovoga se može zaključiti da je Supilo želio nastaviti s otprije propagiranom politikom o neophodnoj suradnji Hrvata i Srba, a da svako jednostrano svojatanje Bosne i Hercegovine vodi prema ometanju toga zbližavanja i ide na korist stranim interesima. O tome govori i završetak njegova saborskog govora: “da će pojava novih Cezara, zvali se oni Khueni ili Bienerthi [...] jer mi o drugima nije moguće govoriti [...], da će ta pojava otvoriti oči, našem narodu, pa da će taj uvidjeti, da se nad našim čednim snovima o našoj čednoj ideji, zvala se ona u našoj megalomaniji Velika Srbija ili Velika Hrvatska, da se nad njom krili tudja opasna ideja, koja ide za tim, da se naš narodni i državni individualitet spline i centralizira u germanskom, imperialističkom, centralistinom i klerikalnom robstvu”.²⁵ Ono što upada u oči jest zanemarivanje određenja prema identitetu bosanskohercegovačkih muslimana. Premda je svoju formaciju doživio u sklopu pravaštva, Supilo je krenuo drugačijim putem koji je vodio prema koncepciji narodnog jedinstva Hrvata i Srba. Za Supila je nužno istaknuti da upravo s paktom između novoga bana Tomašića i Hrvatsko-srpske koalicije, unatoč povratku ustavnosti i proširenja izbornog reda, napušta početkom veljače 1910. taj savez i odlučuje se na samostalnu suradnju s novim pokoljenjem mladeži.

Pitanje dolaska kralja i cara Franje Josipa u Bosnu i Hercegovinu izazvalo je proturječne komentare o protokolu koji su našli odraza i među zastupnicima hrvatskog Sabora, a u tu raspravu uključio se i ban Tomašić. Naime, postavljena je interpelacija: “Zašto se u pratnji, koja će Njegovo Veličanstvo kralja pratiti pri njegovu posjetu u anektirane zemlje Bosnu i Hercegovinu, uz zajedničke ministre i oba ministra-predsjednika ne nalazi takodjer i ban kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije”?²⁶ Ban je izravno odgovorio iscrpnim tumačenjem na to pitanje, koje je prema predlagачima odražavalo krnjenje

²⁴ Isto, 1267.

²⁵ Isto, 1270.

²⁶ Isto. Saborska sjednica održana 13. 5. 1910. 1265. Riječ je o interpelaciji F. Supila.

virtualnih prava Trojedne kraljevine. Prema njemu zajednički ministar-predsjednik Ugarske u skladu s pozitivnim zakonima predstavlja Hrvatsku “prama monarhiji i naprama inozemstvu”, čime je otklonio problem pratnje i iznova afirmirao nagodbene vrijednosti u kojima su hrvatski interesi mogli biti zadovoljani u sklopu subdualističkog položaja bez stvarnog utjecaja na odlučivanja u Bosni i Hercegovini.

Neuspješni atentat na zemaljskog poglavara generala Marijana Varešanina, koji je proglasio ustavne zakone i pratio nedugo vladara Franju Josipa na njegovu putu po dijelu Bosne i Hercegovine, bio je znak početka revolucionarnog vrenja.²⁷ Pokušaj Bogdana Žerajića, stipendiste Zemaljske vlade, sudanara kod vježbenika vlade Stevana Moljevića i studenta prava na Sveučilištu u Zagrebu, da revolverskim hicima ubije generala označen je kod većine promatrača kao očajnički čin, no budući događaji, i u banskoj Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, pokazat će da je došlo vrijeme atentatora i sve većeg udjela nasilja u rješavanju političkih sporova, a šire područje jugoistoka Monarhije ostalo je nestabilno unatoč težnji da se i parlamentarnim putem nadziru politički procesi unutar Austro-Ugarske. Izražena uvjerenja brojnijeg dijela protagonista da će se rješenje nacionalnih odnosa pronaći u sporazumijevanju pod kišobranom legitimnog suverena i postupnim popravljanjem stanja nisu se ispunila. U očima javnog mnijenja pogledi na način podjele vlasti ostali su i dalje sporni, izazivajući nastavak raspravi. Iz kuta gledanja vrha monarhijske uprave ustavno uređenje dovelo je Bosnu i Hercegovinu na prag ubrzanijeg kulturnog, gospodarskog i političkog razvitka. Međutim, novo stanje bilo je odraz ograničene ustavnosti jer su njegovi tvorci smatrali da je tamošnje društvo još nedozrelo za ozbiljniji parlamentarni rad. S druge strane, jasno je izbijalo nezadovoljstvo među političkim čimbenicima na jugu Monarhije koji su držali da stupovi dualizma otvoreno omalovažavaju južnoslavensko pitanje i ne nude nikakvo rješenje mimo interesa hegemonijalnih naroda. Heterogenost pogleda pojedinih stranaka iz banske Hrvatske na prilike u Bosni i Hercegovini utjecala je i na prilike u susjedstvu, o čemu uvjerljivo svjedoče podjele između Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge. Pokušaj djelomičnog prevladavanja jaza putem osnivanja Svepravaškog pokreta samo

²⁷ Horvat J. 2006. 107. i 110. Detaljnije o Varešaninu u: Juzbašić Dž. 1991. 59-61. i biografskom tekstu “Marian Freiherr Varešanin von Vareš” koji se nalazi u ostavštini R. Kiszlinga u bečkom Ratnom arhivu.

je na kratko zaustavio procese raskola koji su se ponovo rasplamsali tijekom Balkanskih ratova. Tada se dogodila nesreća, nedaleko od mjesta pokušaja ubojstva Varešanina, koja je usmjerila tijek povijesti prema drugim težištima. Eskalacija svjetskog sukoba označila je početak konačnog pada dinastije pod čijom se upravom do tada rješavalo i pitanje odnosa u Bosni i Hercegovini.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Objavljeni izvori

- Cipek Tihomir – Matković Stjepan. 2006. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914*. Zagreb:
- Kršnjavi Iso. 1986. *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*. knj. 2. pr. I. Krtalić. Zagreb:
- *Stenografski zapisnici Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb: 1910.
- *Stenografski izvještaj Sabora Bosne i Hercegovine, sv. II*. Sarajevo: 1911.

b) Novine

- Narodne Novine
- Hrvatsko Pravo

LITERATURA

- Aleksov Bojan. 2007. "Habsburg's "Colonial Experiment" in Bosnia and Herzegovina revisited". *Festschrift für Holm Sundhaussen zum 65. Geburtstag*. (ur. Ulf Brunnbauer et al.). München: 201-216.
- Đaković Luka. 1985. *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*. Zagreb:
- Grijak Zoran. 2001. *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadle-*

ra. Zagreb:

- Gross Mirjana. 1967. "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914." *Historijski zbornik, XIX-XX*. Zagreb: 9-68.
- Gross Mirjana. 1968. "Erzherzog Franz Ferdinand und die kroatische Frage". *Österreichische Osthefte* 2. Wien: 63-86.
- Gross Mirjana. 1970. "Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda". *Časopis za suvremenu povijest*, 2. Zagreb: 9-74.
- Hasanbegović Zlatko. 2007. *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945.: Doba utemeljenja*. Zagreb:
- Horvat Josip. 2006. *Pobuna omladine 1911-1914*. Zagreb:
- Imamović M. *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo:
- Juzbašić Dževad. 1991. "Aneksija i stavovi austrogarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom". u: *Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: 33-82.
- Juzbašić Dževad. 1970. Izvještaj Hermana von Sautera o odnosima Bosne i Hercegovine i Monarhije u svjetlu austrougarskih ekonomskih suprotnosti. *Godišnjak društva istoričara BiH, XVIII, 1968-1969*. Sarajevo: 45-104.
- Kamberović Husnija. 2009. *Mehmed Spaho: Politička biografija*. Sarajevo:
- Kaser Karl. 2009. "The Balkan Wars, 1912-1913, an Austrian-Hungarian Perspective". *Istorijski zapisi, 1-2/2009*. Podgorica: 15-32.
- Korać Vitomir. 1929. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*. knj. I. Zagreb:
- Krišto Jure. 2008. *Riječ je o Bosni*. Zagreb:
- Krivokapić Jović Gordana. 2000. *Srpska narodna samostalna stranka 1903-1914*. Zagreb:
- Matković Stjepan. 2009. "Aneksijska kriza". *Hrvatska revija, br. 1. god. IX*. Zagreb:
- Okey Robin. 2007. *Taming Balkan Nationalism*. Oxford University Press.
- Supilo Frano. 1953. *Politika u Hrvatskoj*. Zagreb:
- Suppan Arnold. 1999. *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj*. Zagreb:

Summary

CROATIAN VIEWS ON THE INSTITUTING OF THE PARLIAMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

The Croat political public was interested in the introduction of constitutionalism, electoral campaigns and the opening of the Parliament of Bosnia and Herzegovina. As for Croatian politics, it especially monitored the position of Croats in Bosnia and Herzegovina also following the events among the other peoples in order to be able to gain a more reliable image of the complete problem. Already by the time of the Annexation crisis, the Croat politicians voiced different opinions about the possibility (and wishes) for the future solution for Bosnia and Herzegovina. In regard to their belonging to the more relevant political circles, there was talk in various ways about the status of this area, from some Right groups who advocated joining with Croatia on the basis of the interpretation of the Party programme from 1894, dismissing Serb aspiration on the same territory, starting from geopolitical reasons and the assumption that the Muslims were an integral part of the multi-confessional Croat nation, to those who followed the official dualist policy of Budapest or Vienna or those who thought that it was necessary to advocate the autonomy of Bosnia and Herzegovina, among who were also those who gave advantage to the Serb state idea.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Croatia, Austro-Hungarian Monarchy, Constitution 1910